

Marta Tomasik

XIX – wieczna literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie

Celem moich rozważań jest przedstawienie literatury popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży znajdującej się w księgozbiornie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, zgromadzonej do 1948 r. (w tym roku został zamknięty pierwszy katalog Biblioteki tzw. „stary Łopaciński”) i wydanej w XIX wieku. Zaprezentowane przeze mnie wydawnictwa występują w części systematycznej tego katalogu, w dziale – Literatura dla dzieci.

Literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży to pogranicze literatury dziecięco-młodzieżowej i popularyzacji nauki¹; zaspokaja ona potrzeby poznawcze dziecka, a przede wszystkim pełni istotne funkcje wspomagające proces kształcenia szkolnego. Przy tym jako wypowiedź literacka ma immanentne cechy estetyczne i pełni funkcje im odpowiadające, a więc m.in. emocjonalne, postawotwórcze, zabawowe. Tak więc istotną cechą popularnonaukowego piśmiennictwa dla dzieci wydaje się wielofunkcyjność. Badając tego typu literaturę, napotyka się trudności w ustaleniu, który z utworów należy uznać za książkę popularnonaukową². Bowiem np. reportaż literacki posiada zarówno cechy pracy publicystycznej, jak i literackiej, a gawędę przyrodniczą charakteryzują przymioty, z których jedno przysługują pracom popularnonaukowym, a inne należą do zjawisk z zakresu literatury pięknej. Uwagi te odnoszą się także do esejów, prac biograficznych, a zwłaszcza zbeletryzowanych biografii bohaterów narodowych, badaczy, uczonych czy odkrywców³. Problemy te nie zostały rozstrzygnięte do obecnej chwili. Joanna Papuzińska stwierdza, że „(...) w praktyce między literaturą popularnonaukową a literaturą piękną z jednej, zaś książką naukową z drugiej strony, są płynne i nieostre. Wiele publikacji powstałych w założeniu jako dzieła naukowe zyskuje sobie szerszy krąg odbiorców niżli tylko środowiska fachowe i wchodzi w obieg jako książki popularne, a nawet może stać się modnymi bestsellerami⁴.

¹ M. Dąbkowska, *Gawęda popularnonaukowa Jana Żabińskiego*. W: *Studia z historii literatury dla dzieci i młodzieży*. Red. W. Grodzieńska. Warszawa 1971 s. 5.

² B. Łapeta-Golachowska, *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży do roku 1918*. W: *Książka dla dziecka wczoraj, dziś, jutro*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz i I. Socha. Katowice 1998 s. 126.

³ M. Kątny, *Literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1998 s. 9.

Michał Sewerski podaje, że książka popularnonaukowa to taka, która przedstawia aktualne osiągnięcia nauki i techniki w sposób dostępny dla niefachowca⁵. Krystyna Kuliczowska natomiast pisze, że „(...) dopiero wprowadzenie terminu *język artystyczny* i sprecyzowanie, w jakich momentach następuje stopienie się elementów naukowych z literackimi mogłoby umożliwić analizę i wartościowanie określonych utworów. Należy mówić o *stapianiu się* elementów, by przeciwstawić się konwencjonalnym pojęciom, że popularyzacja wiedzy polega na mechanicznym łączeniu warstwy wiadomości z warstwą uatrakcyjniającą. W książce popularnonaukowej, która reprezentuje już coś więcej niż typ popularnego podręcznika i posługuje się środkami literackimi, odbywa się proces zmierzający do jedności elementów artystycznych i kształcących(...)»⁶. Zdaniem T. Twarogowskiego literatura popularnonaukowa to swego rodzaju przekład informacji z hermetycznego języka nauki na język komunikatywny, operujący środkami, które umożliwiają nieprzygotowanemu czytelnikowi percepcję treści nawet najbardziej skomplikowanych⁷. Tę definicję rozszerza opinia J. Paclawskiego, który stwierdza, że „(...) piśmiennictwo popularnonaukowe, jako przystępny sposób powielania treści dociekań naukowych, nie może wyjść poza system komunikacji językowej, który by nie gwarantował tożsamości podanych informacji naukowych z tymi, jakie można zdobyć czytając dzieło naukowe z danej dziedziny, oraz nie zniekształcał istoty poznawczej sądów. Jest to zawsze dyskursywne ujmowanie rzeczywistości” (...)»⁸. Literatura popularnonaukowa dla dzieci odwołuje się głównie do procesów zachodzących w przyrodzie i społeczeństwie. Przedstawia praktyczne zastosowania zdobyczy nauki w codziennym życiu. Książki dla młodych odbiorców zawierają najczęściej „(...) wiadomości propedeutyczne, podstawowe w systemie wiedzy współczesnego człowieka, nie będące już na obecnym etapie rozwoju nauki przedmiotem jej dociekań. Składnikiem rozstrzygającym o odmiennym charakterze piśmiennictwa tego rodzaju jest obrazowy język, najczęściej fabularny tok przekazu.(...)»⁹.

Podobne opinie sformułował T. Twarogowski uwzględniając wiek i poziom umysłowy odbiorców książki popularnonaukowej. Książka taka „(...) przeznaczona dla dzieci młodszych powinna zawierać informacje o rzeczach, które dziecko widzi i obserwuje, które spotyka wokół siebie, w domu, na ulicy i w szkole, o rzeczach, które je interesują, o które się ustawicznie i dociekliwie pyta. Powinna zatem zaspokajać ciekawość dziecka, pobudzać ją i odpowiadać na stale rodzące się pytania.

⁴ J. Papuzińska. *Literatura popularnonaukowa*. W: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*. Red. A. Przeclawska. Warszawa 1978 s. 161.

⁵ M. Sewerski. *Spoleczna rola literatury popularnonaukowej*. Wrocław 1968 s. 25.

⁶ K. Kuliczowska. *Dawne i współczesne problemy prozy dla dzieci*. Warszawa 1972 s. 58.

⁷ T. Twarogowski. *Pro domo su – czyli kilka uwag o literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży*. „Nowe Książki” 1974 nr 13.

⁸ J. Paclawski. *Literatura dla dzieci i młodzieży*. Kielce 1977, s. 37, podaję za: M. Katny, jw. s. 11.

⁹ jw. s. 12.

Książka dla dzieci starszych zawierać może treści bardziej złożone i trudne. Temu czytelnikowi dają się przybliżyć teorie najbardziej nawet skomplikowane. Stąd literatura omawianego rodzaju powinna w szerokim zakresie tłumaczyć prawa i zasady naukowe urządzeń i aparatów, zapoznawać z procesami ich konstrukcji oraz wyjaśniać w sposób rzeczowy funkcje (...) Książka dla młodzieży szkół średnich - poziom umysłowy tej kategorii czytelników ułatwia percepcję tych samych treści, jednakże udokumentowanych merytorycznie w sposób bardziej pełny pod względem naukowym (...)”¹⁰.

Umiejętność popularyzacji wiedzy wśród młodych czytelników nie polega jedynie na doborze odpowiednich tematów i problemów, lecz także, a nawet przede wszystkim, na sposobie przedstawiania tych zagadnień, właściwym podaniu i dostosowaniu danych informacji do poziomu wiedzy jej odbiorców. Dobra książka popularnonaukowa uczy tego, czego nie można nauczyć się w szkole, potrafi też skłaniać do konstruktywnych marzeń.

Jak wynika z przedstawionych wyżej definicji, jest to dość szczególny rodzaj literatury dla dzieci i młodzieży. Mimo rozległego zasięgu i dynamicznego rozwoju piśmiennictwa popularnonaukowego dla dzieci i młodzieży, poświęcano im dotychczas niewiele uwagi w badaniach księgoznawczych, stanowiły one także margines zainteresowań przedstawicieli innych dyscyplin – historyków literatury, wychowania, nauki. Z większych prac naukowych na uwagę zasługuje przede wszystkim rozprawa Iwony Piróg, przedstawiająca książkę popularnonaukową dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830-1863¹¹. Na podstawie *Bibliografii polskiej XIX stulecia* Estreicherów sporządziła ona zestawienie bibliograficzne edycji książek popularnonaukowych dla dzieci, następnie opracowała je pod kątem produkcji wydawniczej, twórców tych prac, tematyki książek popularnonaukowych dla dzieci, typologii, modelu edytorskiego. Do swojej pracy autorka dołączyła *Wykaz książek popularnonaukowych dla dzieci i młodzieży wydanych na ziemiach polskich w latach 1830-1863*¹².

Ważną pracą, dotyczącą literatury dziecięcej XIX wieku, jest *Literatura pokoju dzieciennego* Ryszarda Waksmund¹³. Autor opracował tutaj całą literaturę dla dzieci, w tym także literaturę popularnonaukową. Poświęcił jej rozdział pt. *Nauka w zabawce*. Podział, jaki zastosował, jest podobny do tego, który w swojej pracy zastosowała Iwona Piróg, ale znacznie rozszerzony, np. historię dzieli na *Historię świata* i *Dzieje ojczyste*.

W 1998 roku ukazały się dwa znaczące wydawnictwa dotyczące literatury popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży. Pierwsze z nich to praca Marka

¹⁰ T. Twarogowski. Model książki popularnonaukowej i technicznej dla dzieci i młodzieży. W: *Problemy literatury popularnotechnicznej dla dzieci i młodzieży*. Red. M. Wadecki. Warszawa 1971 s. 45-46, podają za: M. Kątny, jw. s. 12-13.

¹¹ I. Piróg. *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830 – 1863*. „Studia o Książce” 1983 (T. 13) s. 77-110.

¹² jw. s. 102 - 100.

¹³ R. Waksmund. *Literatura pokoju dzieciennego*. Warszawa 1986.

Kątnego zatytułowana *Literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży*. Jest to - jak dotąd jedyne - tak szerokie opracowanie tematu. Kątny na wstępie wyjaśnia znaczenie terminu literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży, następnie przedstawia krótką historię tego typu literatury. W kolejnych rozdziałach charakteryzuje ją ze względu na tematykę. Należy pamiętać, że nie ogranicza się jedynie do wieku XIX, ale każde zagadnienie doprowadza do czasów współczesnych.

W tym samym roku, w pracy będącej pokłosiem konferencji poświęconej przeszłości teraźniejszości i przyszłości książki dla dziecka, która odbyła się w 1996 roku w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego, ukazał się artykuł Bożeny Łapety – Golachowskiej, będący charakterystyką rozwoju książki popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży do roku 1918¹⁴. Jest to w pewnym sensie kontynuacja pracy Iwony Piróg, jeżeli chodzi o zasięg chronologiczny. Autorka pomija jednak książki historyczne, elementarze oraz inne dziełka związane z nauczaniem.

Oprócz wyżej wymienionych pozycji traktujących literaturę popularnonaukową w ogólności, ukazywały się różnego rodzaju artykuły, wydawnictwa dotyczące konkretnych autorów, czy konkretnych problemów. Również w opracowaniach dotyczących literatury dla dzieci, ten rodzaj literatury nie był pomijany. Rozpatrywano tę literaturę pod kątem dydaktycznym, w odniesieniu m. in. do literatury obcej.

W niniejszej pracy korzystałam głównie z prac: Marka Kątnego, Bożeny Łapety-Golachowskiej, Iwony Piróg, Janusza Dunina i Ryszarda Waksmund¹⁵, a także z opracowań autorstwa Izabeli Kaniowskiej – Lewańskiej oraz Krystyny Kuliczowskiej¹⁶.

Z katalogu Biblioteki wybrałam 38 pozycji. Z uwagi na zawartość treściową, wstępy, przedmowy od autorów i wydawców, wydawnictwa te należy zaliczyć do literatury popularnonaukowej. Następnie podzieliłam je ze względu na treść. Schemat podziału zaczerpnęłam z pracy Ryszarda Waksmund pt. *Literatura pokoju dziecinnego*; wybrałam jednak tylko te grupy tematyczne, które reprezentowane są w zbiorach WBP, czyli: historia, geografia, tzw. kryptopodręczniki (książeczki edukacyjne i popularyzatorskie łączące różne dziedziny wiedzy) oraz periodyki dla dzieci.

W pierwszej części zaprezentowałam krótką historię literatury dla dzieci od jej początków do końca XIX wieku. Ze względu na dużą ilość materiału przedstawiłam ją w dużym skrócie. W części drugiej, podzielonej na dwa podrozdziały

¹⁴ B. Łapeta – Golachowska, jw. s. 126 - 147.

¹⁵ M. Kątny, jw., B. Łapeta – Golachowska, jw., I. Piróg, jw., J. Dunin, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci : Z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*. Wrocław 1991; R. Waksmund, jw.

¹⁶ I. Kaniowska-Lewańska. *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864*. Warszawa 1973; K. Kuliczowska. *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864 – 1918*. Warszawa 1981

umieściłam dzieła z zakresu literatury popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, wydane w XIX wieku, a znajdujące się w zbiorach WBP. Podrozdział pierwszy zatytułowany „Kryptopodręczniki”, to charakterystyka książek różnego rodzaju, zawierających informacje dotyczące różnych działów wiedzy, a także literatura umoralniająca, mająca poprzez postawy, czyny, swoich bohaterów po prostu wychowywać. Również w tym podrozdziale przedstawiłam wielotomowe wydania dzieł Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, ze względu na różnorodność tematyki w nich zawartej. Hoffmanowa to najważniejsza (obok Stanisława Jachowicza) autorka omawianego okresu napisała szereg prac, które weszły do ówczesnego kanonu dzieł dydaktycznych dla dzieci i młodzieży, szczególnie żeńskiej. W Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej znajduje się bogaty zbiór jej prac, po części wydanych jeszcze za życia, a także wydawnictw pośmiertnych.

Drugi podrozdział dotyczy wydawanych w tym czasie periodyków dziecięcych. W części trzeciej, podzielonej również na dwa podrozdziały przedstawiłam pozycje z zakresu literatury popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży, wydane w XIX wieku znajdujące się w zbiorach WBP o tematyce historycznej i geograficznej.

Literatura dla dzieci - od czasów najdawniejszych do końca XIX wieku

Początków literatury dla dzieci i młodzieży szukać należy w kulturze ludowej, w kołysankach matek i nianiek, porzekadłach, zagadkach, baśniach i podaniach. W rodowodzie tej gałęzi twórczości jest też oryginalny folklor dziecięcy oraz utwory adaptowane z literatury dla dorosłych. Bowiem (wg J. Cieślíkowskiego) na literaturę dla dzieci składa się to, co one same sobie stworzyły, co przejęły od dorosłych oraz to, co dorośli napisali dla nich. Stosunek pedagogów do ludowych bająn był często krytyczny. Już w starożytności ostrzegali przed nimi Platon i Arystoteles¹⁷. W czasach nowożytnych również były traktowane jako „wylęgarnia głupstwa” i źródło wątpliwej moralistyki¹⁸. Jako lekturę dla dzieci polecano natomiast teksty eksponujące wzory postępowania, jak np. *Żywoty sławnych mężów* Plutarcha. Proces wyodrębniania się literatury dla dzieci jako osobnej gałęzi twórczości nastąpił w ciągu wieku XVIII i XIX. Wówczas to nastąpiła nobilitacja baśni za sprawą Charlesa Perrault, który zaadaptował kilka ludowych baśni, w zasadzie dla publiczności dworskiej¹⁹. Baśnie te stały się jednak rewelacją przede wszystkim dla dzieci. Drugi tor, jakim biegła literatura dla dzieci, miał charakter dydaktyczny i należały do niego wierszyki i opowiadki pisane na użytek szkoły i wychowania, przeważnie autorstwa nauczycieli²⁰. Wreszcie -

¹⁷ S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka. *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*. Piotrków Trybunalski 1999 s. 106.

¹⁸ jw., s. 106.

¹⁹ jw., s. 106.

trzeci nurt lektur młodych czytelników stanowiły dzieła, które przejęli oni z literatury ogólnej. Były to m.in. bajki zwierzęce (gatunek literatury satyrycznej). Zarówno zwierzęca tematyka, jak emocjonująca fabuła utworów np. Jeana de La Fontaine'a, bliskie im były dzieciom. Bliskie im były też przygody, więc obok opowieści opartej na motywach *Odysei*, a zatytułowanej *Przypadki Telemaka* (pióra F. Feneleona) wśród lektur dla dzieci znalazły się książki Daniela Defoe o Robinsonie oraz *Podróże Guliwera* Jonathana Swifta, później adaptowane przez różnych autorów na użytek młodzieży²¹.

W Polsce, podobnie jak w innych krajach, przez wiele wieków, poza pojedynczymi dziełkami o treściach dydaktycznych, opracowanymi specjalnie z myślą o dzieciach i młodzieży, nie było odrębnej literatury dla tego typu odbiorcy. Potrzeby czytelnicze młodego pokolenia do czasów oświecenia, a więc po wiek XVIII włącznie, zaspokajane były głównie ustnym przekazem narodowego folkloru, utworami o treściach religijnych i z tradycyjnej literatury ludowej, dostosowanej do potrzeb psychicznych młodego odbiorcy, oraz lekturami uniwersalnymi lub adaptacjami obcych i rodzimych tekstów uniwersalnych²². W czasach najodleglejszych, w okresie wczesnego średniowiecza, strawę duchową polskich dzieci stanowiły bajki, baśnie, podania, legendy i opowieści rycerskie. Gdy rówieśnicy młodego Polaka z Rusi, Niemiec, czy Irlandii słuchali opowieści o przygodach staroruskiego Wielkoluda, niemieckich Nibelungów, irlandzkich elfów – on wzruszał się historią legendarnej królowej Wandy lub radował kłęską wawelskiego smoka. W czasach średniowiecza młody Polak obcował także z ówczesną literaturą religijną, wspólną dla całej chrześcijańskiej Europy. Jedną z pierwszych obowiązujących lektur stanowiły wówczas *Żywoty świętych*²³. Przypadająca u nas na drugą połowę XV oraz na wiek XVI i pierwszą połowę wieku XVII epoka Odrodzenia wydatnie wzbogaciła listę lektur dziecięcych. Przede wszystkim młody czytelnik polski zetknął się wówczas za pośrednictwem *Żywota Ezopa Fryga* Biernata z Lublina (1522) z bajkami Ezopa, ze słynnymi opowieściami rzymskimi *Gesta Romanorum*, które przełożono u nas ok. 1540 r., a także takimi wybitnymi dziełami antycznymi jak *Iliada*, *Odyseja* Homera, *Przemiany* Owidiusza i in²⁴. Typowe dla Odrodzenia zainteresowanie klasykami starożytnymi sprawiło, że literatura antyczna stał się w tej epoce istotnym składnikiem wychowania szkolnego. Świat greckich i rzymskich mitów, opowieści rycerskie o wojennych przygodach, człowiecze doznania i uczucia – wszystko to fascynowało i apelowało do wyobraźni młodocianego czytelnika, któremu starano się przekazywać wraz z wielką tradycją humanistyczną danych wieków odpowiednie wzory wychowawcze, typowe dla czasów Renesansu. Z tekstów rodzimych, które funkcjonowały

²⁰ jw., s. 106.

²¹ jw., s. 107.

²² jw., s. 203.

²³ jw., s. 203.

²⁴ jw., s. 203.

wówczas jako lektury szkolne, poza uniwersalnymi utworami wybitnych pisarzy polskich, m.in. Jana Kochanowskiego, wymienić należy jedną z pierwszych oryginalnych książeczek dla dzieci o wychowawczo-obywatelskim charakterze *Artes Dobromilenses. Nauka dobromilska w Dobromilu* wydaną w 1613 r., której autorstwo przypisuje się Janowi Szczęsnemu Herburtowi²⁵, jak również rozmaite abecadniki, zasady dobrego wychowania i opowieści wędrownych rybaków. Trzeba jednak pamiętać, że nie wszyscy autorzy zgadzają się z powyższym stwierdzeniem. Janusz Dunin w swojej pracy pt. *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci* tak pisze na temat publikacji Herburtów: „Ogląd tej książeczki, będącej zbiorem łacińskich i polskich przysłów, anegdot, drzeworytniczych obrazków herbów wraz z objaśnieniami upewnia, że jest to dziełko popularne, ale na pewno nie jest przeznaczone dla dzieci”²⁶.

W drugiej połowie wieku XVIII, a więc w czasach Baroku i Oświecenia w polskiej kulturze literackiej dla dzieci zaszły dalsze korzystne zmiany. Pod wpływem popularnych w Polsce poglądów pedagogicznych Jana Amosa Komeńskiego i Johna Locka, zaczęto uświadamiać sobie potrzebę pisania książek z myślą o dzieciach. Istotną rolę w tym względzie odegrała także Komisja Edukacji Narodowej (1773-1794) – pierwsze w Polsce i ówczesnej Europie ministerstwo oświecenia publicznego, które w okresie zagrożenia naszego bytu narodowego podjęło dzieło reformy systemu edukacji narodowej. W omawianych epokach polski czytelnik mógł już korzystać z pierwszych oryginalnych utworów przeznaczonych dla dzieci, które wydała literatura francuska (*Historie i baśnie z dawnych czasów z pouczeniami moralnymi* Charlesa Perrault, *Przypadki Telemaka* Franciszka Fenelona). Do najpopularniejszych autorek należała Maria Leprince de Beaumont (1711-1780) i jej magazyny dla dzieci i młodzieży, tłumaczone na wiele języków. Już w 1768 r. pijar Eustachy Dębicki przełożył „Magazyn dziecinny”, a w 1775 r. - „Magazyn paniński”. Inni popularni wówczas autorzy to m.in. Arnaud Berquin, Stéphanie Félicité de Genlis, Joachim H. Campe i in.

W czasach oświecenia pojawiły się na naszym gruncie pierwsze książki rodzime, adresowane specjalnie do młodych czytelników m.in. *Nauka z przypadku. Moralne wierszem powieści do obyczajów młodzi przystosowane* (1784), *Napomnienia na piśmie dane synowi, Rady ojca dla córki*. Pierwszym pisarzem dla dzieci przyświecały przede wszystkim cele utilitarne: wychowanie w duchu racjonalistycznym, przekazanie pewnych wiadomości, dostarczenie rozrywki. W sposobie opracowania nie widać dbałości o piękno formy, stylu, kompozycji; autorzy nie uświadamiają sobie jeszcze potrzeby artystycznego ujęcia tematu, wysiłki idą w kierunku przystosowania treści do celów wychowawczych.²⁷

W epoce Oświecenia wśród lektur młodzieży znalazły się również nasze rodzime dzieła z literatury uniwersalnej. Należały do nich utwory m.in. Ignacego Krasickiego, np. *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki* (1776). Schyłek epoki, przypadający na pierwsze lata XIX wieku przyniósł *Śpiewy historyczne* (1816)

²⁵ jw., s. 203.

²⁶ J. Dunin, jw. s. 29.

²⁷ I. Kaniowska-Lewańska, jw. s. 31-38.

Juliana Ursyna Niemcewicza, które całe dziesięciolecia służyły jako lektura budząca w młodym pokoleniu uczucia patriotyczne. W wieku XVIII i na początku XIX polski czytelnik zetknął się także z adaptacjami i przeróbkami popularnych dzieł z obcej literatury uniwersalnej. Na użytek młodzieży dokonano m.in. adaptacji *Robinsona Cruzoe* Daniela Defoe (1719), *Podróży Guliwera* Jonathana Swifta (1736), *Don Kichote'a* Miguela de Cervantesa. Dużą popularność zdobył także zbiór baśni wschodnich *Tysiąc nocy i jedna* w tłumaczeniu francuskim Antoniego Gallanda, przełożony w Polsce przez Łukasza Sokołowskiego w 12 tomach (1767/68)²⁸.

Podjęte pod wpływem myśli pedagogicznej doby oświecenia pierwsze próby wydawania oryginalnych książek na użytek dzieci znalazły chlubną kontynuację w czasach Romantyzmu. W epoce tej narodził się na gruncie polskim odrębny dział piśmiennictwa, a mianowicie literatura tworzona specjalnie z myślą o dzieciach i młodzieży²⁹. Literatura oryginalna powstała na przełomie lat dwudziestych XIX wieku. Stworzyli ją w formie prozatorskiej – Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, wierszowanej – Stanisław Jachowicz. W latach między 1819-1830 mamy możliwość śledzenia niezwyklego zjawiska – utworzenia biblioteki dzieł polskich dla dzieci i młodzieży o dużych wartościach wychowawczych, pisanych z dbałością o walory artystyczne: czystość języka, piękno stylu, przejrzystość kompozycji.

Twórcy tych publikacji byli wybitnymi osobistościami swojej epoki, ludźmi wykształconymi, o wyrobionej świadomości obywatelskiej. Przebywali w kręgu elity umysłowej Królestwa Polskiego – przodującego wówczas wśród innych zaborów. Od lat młodzieńczych uczestniczyli w najistotniejszych pracach w zakresie kultury. Z bliska obserwowali dzieci i młodzież, sprawdzając percepcję swych utworów. Dzięki znajomości języków obcych – orientowali się w rozwoju literatury europejskiej dla młodego pokolenia, potrafili też tworzyć utwory nie ustępujące tym wzorcom. Kontynuowali w swej twórczości, równoległe z pisarzami dla dorosłych, postępowy program oświeceniowy³⁰.

W literaturze dla dzieci tego okresu występuje bogata tematyka dotycząca życia współczesnego i przeszłości, różnorodność użytych form literackich i popularyzacyjnych. Powstają też pierwsze czasopisma, dorównujące ówczesnej prasie europejskiej tego typu. Inspirowane przez Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk podniesienie poczucia narodowego wśród młodzieży przez opracowania historyczne, z naświetleniem budujących wartości w rozwoju naszych dziejów – jest kontynuowane również przez autorów i redaktorów czasopism.

Po powstaniu styczniowym literatura dla dzieci i młodzieży kształtowała się pod wpływem programu pozytywistycznego. Zaważył na nim scjentyzm, czyli stosowanie metod naukowych także w humanistyce i filozofii. Kult nauk przy-

²⁸ S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, jw. s. 205.

²⁹ jw. s. 212.

³⁰ I. Kaniowska-Lewańska, jw. s. 187-188.

rodniczych widać także w publikacjach dziecięcych. Literaturę w tym czasie zaczęto traktować jako skuteczne narzędzie działania wychowawczego na odbiorcę. Jednym z najbardziej aktualnych problemów oświatowych, dydaktycznych i wychowawczych była kwestia podniesienia poziomu kultury i oświaty uboższej ludności wsi i miast, a także nauczanie i wychowanie dzieci zubożałej szlachty. Należało tę młodzież przygotować do pracy produkcyjnej w rzemiośle, handlu i przemyśle. Chciano zaszczerpić młodemu pokoleniu cnoty mieszczańskie, szczególnie pracowitość, oszczędność, wpajano zasady użyteczności publicznej. Przedmiotem szczególnej wagi stało się dostosowanie metod dydaktyczno-wychowawczych do rozwoju psychiki dziecka. Starano się zaktywizować dziecko do myślenia i tworzenia, stosowano metody pogładowe. Książka okresu pozytywizmu pełniła wiele funkcji. Miała popularyzować wiedzę, pomagać w poznaniu otaczającego świata, przekazywać wzory osobowe, stanowić źródło wiadomości, których nie można było nauczać w szkole rządowej. Twórczość popularnonaukowa stanowiła manifestację pozytywistycznego kultu wiedzy, a po części także postawy patriotycznej³¹.

Przemiany zachodzące w wyglądzie książek, ich tematyce i gatunku piśmienniczym pozwalają nam zrozumieć, w jaki sposób tworzyła się współczesna książka popularnonaukowa. Był to proces powolny, na który składały się doświadczenia kilku pokoleń autorów, wydawców, księgarzy i pedagogów. Wpływały na to także zachodzące w świecie przemiany gospodarcze i społeczne. Przez lata książka z towaru dostępnego tylko nielicznej, wybranej grupce dzieci „z bogatych domów” stała się czymś powszechnym. Wiedza naukowa, przez wieki będąca przywilejem uczonych, dzięki popularyzacji książkowej zaczęła być znana także najmłodszym czytelnikom.

XIX – wieczna literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży
w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego
– kryptopodręczniki i czasopisma dla dzieci

Kryptopodręczniki

Kryptopodręczniki – książeczki edukacyjne i popularyzatorskie z różnych dziedzin wiedzy, obliczone na naukę w kręgu domowym, kameralnym, i łączące nierzadko ogromny zakres erudycji z atrakcyjną formą podawczą i edytorską. W zakresie dydaktycznych metod przekazu posługiwały się niezwykle szeroką skalą możliwości – od popularnego wykładu czy pogadanki po formy silnie zbeletryzowane, na pograniczu przygody i zabawy, którym słusznie można przydać miano – nauka w zabawce³².

Niezależnie od celów wyznawanych przez wydawców i literatów młodzi czytelnicy byli obligowani do odpowiedniego traktowania owoców pisarskiego trudu, uznawanych przez społeczeństwo za przejaw działalności patriotycznej

³¹ B. Łapeta-Golachowska, jw. s. 128-129.

i kulturotwórczej. Ten, kto pisał dla dzieci, kto te książki wydawał, uchodził za społecznika, za człowieka czynu, jego zaś ofiarność i zaangażowanie twórcze nakażywały szacunek, przejawiający się przede wszystkim w kulcie książki oraz biblioteczki domowej, traktowanej jako sacrum. Odbiorca dziecięcy bywał wprowadzany w lekturę dzieła wielostopniowo: poprzez tytuł, przedmowę wydawcy, autora lub tłumacza, dedykacje. Wszystkie te czynniki, istniejące poza tekstem właściwym, tworzyły sytuacje przymusu lekturowego oraz sprzyjały rytualizacji lektury.

Już w tytułach książek zawarty bywał program oraz reguły życia. Formuły tytułowe kazały traktować książki dla dzieci jako przedmioty wartościowe i symboliczne – podarki. Owe dary mogły mieć także charakter świąteczny od św. Mikołaja, ale częściej – na kołędę, na Gwiazdkę, a nawet na Wielkanoc. Z reguły te symboliczne tytuły służyły za efektowny szyld dla książeczek o zróżnicowanych treściach i funkcjach, łączących cechy elementarza, antologii, kalendarza, noworocznika i magazynu³³.

Szczególnością edycji książkowej było wiązanie, czyli prezent – uważane tradycyjnie za wyraz familiarną więzi łączącej autora z dziecięcym adresatem. Ogromna większość XIX – wiecznych utworów dla dzieci ma charakter na poły prywatny czy wręcz familiarny. Są one dedykowane konkretnym, wskazanym z imienia, a nieraz i nazwiska, dzieciom z zaprzyjaźnionych rodzin. Wywodzą się one zapewne ze staropolskich wierszy na urodzenie pisanych przez nadwornych poetów z okazji narodzin dziecka chlebobdawcy³⁴. W wieku XIX formy dedykacji nie przybierają już tak pompatycznego tonu i służą innym celom.

Ogniwem pośredniczącym między tytułem, przybierającym postać deklaracji osobistej, a właściwym utworem była przedmowa albo wstęp, pióra autora, tłumacza czy wydawcy, kierowana do rodziców, bądź do dzieci³⁵. Występowały w nich zgodnie obok siebie treści beletrystyczne, religijno-moralizatorskie oraz wiadomości popularnonaukowe ze wszystkich dziedzin³⁶. W zbiorach WBP znajduje się kilka tego rodzaju wydawnictw.

Najstarsza to *Biblioteczka Młodziańska przez pana Kampe. Zawierająca Rozmowy, Wyjątki z Dziejów, Gry zabawne, małe Drammy, Podróże, rozmaite szczegóły względem historii naturalnej, Astronomii, Geografii, Kunsztów: Anegdot o wielu sławnych ludziach, etc.* wydana we Wrocławiu w 1809 roku, tłumaczona z francuskiego. W WBP znajduje się tom drugi. Zawiera on to wszystko, co wymienione jest w tytule, czyli zbiór wiadomości z różnych dziedzin, wyłożonych w sposób zrozumiały dla młodego odbiorcy.

Trzy lata później, w Wilnie wydano *Magazyn zabaw moralnych, czyli historia ciekawych wydarzeń* – przypowieści i uwag religijnych – jest to zbiór

³² R. Waksmund, jw. s. 70.

³³ jw. s. 20.

³⁴ jw. s. 20.

³⁵ jw. s.20-21.

³⁶ I. Piróg, jw. s. 90.

opowieści o charakterze przede wszystkim dydaktycznym i umoralniającym.

Kolejną pozycją to *Pamiętka po dobrej Matce przez młodą Polkę* – wydana bezimiennie w roku 1819. Autorką jest Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, która debiutowała tą pozycją. *Pamiętka* zdobyła rzesze czytelników, była sukcesem niezwykłym, w ciągu dwu lat ukazały się trzy wydania, a Komisja Oświecenia poleciła ją włączyć do bibliotek żeńskich zakładów naukowych³⁷. Są to rady umierającej Matki dla 14 – letniej córki. Podzielona została na cztery części, w każdej kilka rozdziałów. Matka udziela córce porad dotyczących życia, mówi m.in. o zdrowiu, o domowych i kobiecych zatrudnieniach, o prawdziwej pobożności, o cnotach potrzebnych kobiecie, o czytaniu, o przyjaźni, miłości, małżeństwie, szczęściu. W części trzeciej natomiast przestrzega przed obmową, ciekawością i gustem do plotek, samolubstwem, próżnością, nieporządkiem itp. Matka ma nadzieję, że jej córka będzie stosowała udzielone jej rady w swoim życiu i dzięki temu zostanie rozsądną, cnotliwą kobietą. Autorka stworzyła w *Pamiętce* ideał kobiety, która jest dobrą żoną i matką, charakteryzuje się przy tym obywatelską postawą, wyrażającą się w przywiązaniu do kraju i języka ojczystego.

Z roku 1829 pochodzi *Opis stu nagród pięcioletniego Pawlunia ofiarowane ku zabawie jego rowiennikom przez Sandomierzankę*. W dedykacji czytamy: „Poświęcone sercem babki iey wychowawcowi”. Jest to historia dziecka, tytułowego Pawlunia, który jest dzieckiem bardzo grzecznym i posłusznym, mieszkając u dziadków nie sprawia im żadnych kłopotów, a wręcz przeciwnie, przynosi im samą radość i zadowolenie. Takie zachowanie miało być wzorem do naśladowania dla czytających tę książkę.

Rok później ukazała się książka pt. *Małe Muzeum dla pilnych dzieci* – (dwutomowe wydawnictwo). Znajdujące się tu wiadomości dotyczą bardzo różnych dziedzin wiedzy. Od gramatyki, ortografii, przez wiadomości matematyczne, z dziedziny architektury, malarstwa, rzeźby, muzyki, poprzez geografii, fizykę, zjawiska przyrodnicze, botanikę, wojnę trojańską aż po siedem cudów świata. Jest to książeczka o charakterze podręcznej encyklopedii, w której znajdują się krótkie wiadomości ze wszystkich dziedzin wiedzy.

Charakter dydaktyczny ma także *Pamiętka po dobrym ojcu* – wydana w Warszawie w 1838 roku. Składa się z 40 rozdziałów, w których ojciec udziela synowi rad dotyczących życia. Rozpoczyna od przeznaczenia i godności człowieka, następnie mówi o religii, szlachetności serca, pamięci, wdzięczności, obyczajności, zdrowiu, wyborze rozrywek i wielu innych, nie zapomina o czytaniu i wyborze książek, umiarkowaniu w nadziejach i oczekiwaniach, czy wyborze powołania. Jest to poradnik na całe życie, zbiór rad, jak życie przeżyć godnie i szczęśliwie, jak ustrzec się błędów, jak nie zboczyć z drogi prawej i bogobojnej. Na pewno jest to książka przeznaczona do czytania za każdym razem, kiedy pojawi się jakieś niebezpieczeństwo, kiedy trzeba umocnić się w jakimś słusznym przekonaniu. Można powiedzieć, że jest to swego rodzaju drogowskaz.

³⁷ I. Kaniowska-Lewańska, jw. s. 66.

Kolejna pozycja to *Wychowanie macierzyńskie* (1847) – w podtytule: *dla dzieci płci obojej od lat 6 do 12, podzielone na osiem części*. Część pierwsza pt. *Powieści*, to trzy dłuższe opowiadania (*Przykład religii, Trzej przyjaciele, Hamid*). Część druga pt. *Opisy przyrodzone* składa się z sześciu historyjek. Pierwsza dotyczy człowieka i zaczyna się od słów: „Człowiek jest zbiorem wielkości i nędzy, składem światła i ciemnoty: król przyrodzenia, pan zwierząt, jest razem jak gdyby igraszką poddanych swoich i często ze wszystkich istot najbardziej się upodlegzonym wydaje”³⁸. Człowiek opisany jest tutaj jako istota słaba, narażona na wszelkie przeciwności chociaż to właśnie on jest najukochańszym dziełem Stwórcy. Kolejne opisy są typowo przyrodnicze: *Opis Bielan pod Krakowem, Opis Wieliczki, Wielki Krępak, czyli szczyt Łomnicki, Natura i przemysł, Żegluga – okręt parowy*. W części trzeciej pt. *Opisy historyczne*, przedstawione są krótkie opowieści historyczne takie jak: *O Templaryuszach, Oblężenie i zdobycie Białogrodu, Klęska Krzyżaków pod Płowcami, Klęska pod Bukowiną, Bitwa pod Kircholmem, Władysław Łokietek – Sejm Chęciński*. W części czwartej zaprezentowane są postacie historyczne ważne dla dziejów kraju: Kazimierz Wielki, Jan Zamoyski, Michał Wyszkowski (poeta), a także porównanie Krasickiego z Naruszewiczem. Krasickiego przedstawia jako miłego, zabawnego, ujmującego; Naruszewicza jako poważnego, erudyty. Następne części, które noszą tytuły: *Wyjątki z Romansów Historycznych, Rozmowy, Listy, Proza Dydaktyczna* to kilkunastoniemowe powiastki rozmowy czy listy, nawiązujące mniej lub bardziej do historii Polski, historii starożytnej, czy zwyczajów szlacheckich (*Polowanie*). Cała książka to swego rodzaju elementarz, z którego młody czytelnik dowiaduje się wielu potrzebnych rzeczy.

W roku 1865 wydane zostało *Wiązanie Józia*, ułożone przez Kazimierza Łapczyńskiego. Znajdziemy tutaj różnego rodzaju wiersze (*Jezus dzieckiem*), bajki (Wół i mucha), powiastki (*Wiadomości o życiu Klonowicza*), opisy przyrody (*Wycieczka do Morskiego Oka*) itp. Nie ma konkretnego podziału np. na poezję, prozę; wszystko jest ze sobą wymieszane.

W podobnym stylu napisana jest *Kolenda dla dzieci polskich* zebrana u piśmiennych ludzi i podana do druku przez Mateusza Gralewskiego z 1863 roku. Rozpoczyna ją „Mateuszowe ozwanie się do dzieci”, w którym przypomina chodzenie po kolędzie z gaikiem, do podarków otrzymywanych przy tamtej okazji porównuje tę książeczkę. Znajdują się w niej, podobnie jak w poprzedniej wiersze, powiastki, śpiewki historyczne, bajki; z tą różnicą, że przy każdej podany jest autor. Mamy tu między innymi: wiersz *O Narodzeniu Pana Jezusa* napisany przez Marię Ilnicką, opowiadanie *Na co się przyda nauka Jana Kantego Gregorowicza* i in.

Zróżdła, czyli rady dla młodzieńca, wydane w 1866 roku – to książka napisana jako poradnik dla „osób miłujących mądrość i szukających takowej; dla tych

³⁸ A. Tastu. *Wychowanie macierzyńskie, czyli podręczna biblioteczka naukowa dla dzieci płci obojej od lat 6 do 12*. Warszawa 1847 s. 27.

którzy mają odwagę wszystko poświęcić sprawiedliwości i prawdzie”³⁹. Począwszy od milczenia, poprzez pracę, modlitwę, a także sen, należy rozwinąć w sobie pojęcie Boga, następnie należy poznać prawa przyrody; tu takie dziedziny nauk jak: matematyka, astronomia, fizyka, fizjologia, geologia, geografia, by na koniec dojść do pojęcia nieskończoności, poznając takie nauki jak moralność i teologia. Przy niektórych naukach autor nawiązuje do poglądów znanych filozofów, zarówno współczesnych, jak i starożytnych, czy średniowiecznych (Pitagoras, św. Augustyn, Platon, Kartezjusz i in.), nawiązuje również do Ewangelii. .

Do tego rodzaju literatury można zaliczyć wydawnictwo zatytułowane *Szlachetna zabawa, oryginalne powiastki, opowiadania i komedyjki dla młodzieży* (1880): składa się z trzynastu rozdziałów, rozpoczyna je wiersz Marii Illickiej, zaczynający się od słów: „Młode dziecko, to podróżny, Co w daleką ma iść drogę; Więc mu każdy dać coś pragnie, Ten życzenie, ten przestrożę”.

Następny rozdział to fragmenty Synów Królewskich Józefa Ignacego Kraszewskiego, dotyczące młodości Bolesława Krzywoustego (do pasowania na rycerza). Kolejne powiastki, opowiadania, obrazki napisane przez różnych autorów: Michalinę Zielińską, Cecylię Stattlerową, Władysławę z Rogozińskich Izdebską, Jaskólkę, Antoninę Łubową, Walerię Marrené (Morzkowską) dotyczą przyrody, religii, życia szkolnego, czyli tych rzeczy, które mogą zainteresować młodego czytelnika.

Bardzo ciekawym wydawnictwem jest *Głowa. Książka dla młodzieży* (Warszawa 1891), autorstwa Pawła Mantegazzy, przełożona przez Marię z Siemiradzkich Obrąpalską. To historia chorego na płuca Henryka, który wyjeżdża do swojego wuja. Podczas pobytu w San Terenzo, przez cały czas pobiera lekcje. Nie są to lekcje typowe, w czasie codziennych zajęć, zawsze znajduje się coś na co wuj zwraca uwagę, po czym dokładnie daną rzecz, zjawisko, historię objaśnia. Dzięki temu Henryk zapoznaje się między innymi z przyrodą (*Pierwsza lekcja Henryka w ogrodzie wujaszka – Pinie – Jęczmień norweski i uparty szparag*), historią (*Urna etruska i jej relikwie*), a także przygotowuje się do wyboru zawodu. Opowieść o Henryku kończy się szczęśliwie, ponieważ uleczony, a jednocześnie dużo mądrzejszy wraca do rodzinnego domu w Turynie.

W zbiorach WBP znajduje się także 9 - tomowy *Wybór pism* Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, wydanie z 1833 roku (brak tomu drugiego i ósmego), oraz 8 – tomowe, pośmiertne wydanie *Dzieł* Klementyny z Tańskich Hoffmanowej pod redakcją Narcyzy Żmichowskiej z roku 1875 (brak tomu drugiego).

Periodyki dla dzieci

Czasopiśmiennictwo dla dzieci rodzi się w połowie XVIII wieku. Przez długi czas to raczej miscellanea, ukazujące się periodycznie tomikami. Jako pierwsze tego

³⁹ *Źródła, czyli rady dla młodzieńca jak ma kształcić swój umysł przez O. Gratry Oratorjanina*. Warszawa 1866 s. 120.

rodzaju przedsięwzięcie uznaje się pomysł angielskiego wydawcy księgarza Johna Newbery wydawania co miesiąc numeru pt. „The Lilipution Magazine”. Znana jest zapowiedź – anons tego periodyku na rok 1751, a nawet nazwiska paroletnich „subskrybentów”. Jednak nie odnaleziono dotychczas poszczególnych numerów. Pierwszą zachowaną odbitką w zbiorowym tomiku jest wydanie z roku 1753⁴⁰.

Zawartość pierwszego magazynu nie spełnia wymagań, jakie się stawia potem nowoczesnym żurnalom; brak tu przede wszystkim nawiązania do aktualnych spraw – będzie to zresztą właściwe przez wiele lat dla pisemek dziecięcych. Znajdujemy jednak materiał różnorodny: opowiadania, pogadanki, żarty, zagadki, piosenki z nutami, a przede wszystkim pewien ton bezpośredniości, naturalny stosunek do dziecka⁴¹.

W Polsce zrozumienie roli, jaką czasopisma mogą odegrać w wychowaniu młodego pokolenia, znalazło swój wyraz w początkach epoki stanisławowskiej. W „Monitorze” z roku 1774 znajdujemy artykuł, w którym pada następująca sugestia: „Należałoby słusznie po wszystkich szkołach czytać *Monitora* dla młodzieży. Nabieraliby stąd i znajomości potrzebnych w życiu i krasomówstwa, które częstokroć z samych tylko znają prawideł”⁴². Jednak dopiero w XIX wieku, w stopniowym reaktywowaniu i podtrzymywaniu trwałego rozwoju kultury dojrzało zrozumienie i znalazło się poparcie wśród wybitnych obywateli dla prasy przeznaczanej dla młodego czytelnika⁴³.

Pierwsze oryginalne czasopismo dla dzieci ukazało się w roku 1824. Zainicjowała je Klementyna Tańska, znana już szeroko jako autorka *Pamiętki po dobrej Matce*, co zresztą wykorzystała w metryce pisma, podpisując je nie nazwiskiem, lecz jako autorka tamtego dzieła. „Rozrywki dla Dzieci” wychodziły co miesiąc od roku 1824 do 1828. Przez pięć lat ukazało się sześćdziesiąt, numerów, połączonych potem w dziesięć tomów⁴⁴. W zbiorach WBP znajdują się cztery z pięciotomowego wydawnictwa zatytułowane „Rozrywki dla Dzieci” przez autorkę *Pamiętki po Dobrej Matce*, wydane w latach 1858-1859, czyli po śmierci Hoffmanowej. Jednak nie jest to wznowienie periodyku. W każdym z tomów znajduje się jeden rodzaj powieści. Tom drugi nosi tytuł *Powieści Moralne*, tom trzeci i piąty – *Powieści Historyczne*, porządkiem chronologicznym ułożone, tom czwarty – *Opisy niektórych okolic Polski*.

Kolejnym periodykiem znajdującym się w zbiorach WBP jest „Ziemo-mysł. Pismo czasowe dla dzieci”. Redagowane było własnym nakładem przez

⁴⁰ I. Kaniowska- Lewańska, jw. s. 121.

⁴¹ jw. s. 121.

⁴² jw. s. 124.

⁴³ jw. s. 124.

⁴⁴ jw. s. 129-130.

Jana Kantego Chruckiego⁴⁵. Czasopismo wychodzi od 15 stycznia do 15 grudnia, razem ukazują się 24 numery, w zamierzeniu miał to być dwutygodnik⁴⁶. Redaktor postępuje śladami Tańskiej, starając się zapełnić numery podobnymi materiałami. Widoczny jest jednak brak wyraźnego charakteru pisma, oblicza ideowego, przemyślanego planu, znajomości poziomu odbiorcy. Nie wyczuwa się ani kontaktu z rodzicami - wychowawcami, ani z małymi czytelnikami⁴⁷. Pismo zawiera wiele artykułów z tzw. „wspomnień narodowych” – ich najwybitniejszym autorem jest Kazimierz Wł. Wójcicki. Jego autorstwa są m.in. opowieści o Stanisławie Koniecpolskim, Janie Dymitrze Solikowskim⁴⁸. Inne stałe działy to: historia naturalna, bajki i różne poezje, rozmaitości. W WBP znajdują się dwa tomy tego czasopisma: t. I (nr 1-6), t. IV (nr 19-24).

Ostatnim pismem, które uzyskało prawo ukazywania się w tej formie przed powstaniem styczniowym, był „Motyl”. Zalecony przez Krakowową miał krótkotrwały żywot – wyszły tylko trzy numery w roku 1843 o ogólnej objętości 292 stron. Jego redaktor, nauczyciel gimnazjum, Józef Żochowski, autor prac z dziedziny fizyki, sam przeważnie wypełniał łamy pisemka, początkowo treściami przyrodniczymi, później zbeletryzowanymi opracowaniami, w których uzasadniał zgodność nauk przyrodniczych z zasadami wiary. Ich ujęcie i styl, przy dużej sumie wiadomości rzeczowych były zawile i trudne⁴⁹. Autor w przedmowie tak o tym mówi: „Biorąc przeto język wyższy, musiałem się wzbic nad pojęcie dzieci, i przemawiać raczej do rodziców i starszych. Wszakże i dla młodzieży, która już w naukach postąpiła, pismo to może być dostępnem”⁵⁰. Następnie zwraca się autor do dzieci i do rodziców. Pierwszym ofiaruje swoje wydawnictwo, a drugim w dość długiej przemowie robi wykład na temat wychowania dzieci, krytykuje chętnie słuchane przez dzieci opowiadki zmyślane, krytykuje francuskojęzyczne pisemka dla dzieci tłumaczone na język polski. W zamian proponuje swoje pisemko dla dzieci pt. „Motyl”. Lekcje ułożone są tutaj według dni tygodnia, od poniedziałku do soboty. Każda lekcja to wykład dotyczący szeroko rozumianej przyrody (motyl, gołąbek, woda, jabłonka, rosa), którą łączy z poezją, historią, Biblią. Często nawiązuje do przypowieści biblijnych, filozofii, anatomii, wspomina o wielu postaciach historycznych, a także zamieszcza anegdoty, z pewnością ku rozweseleniu czytających. W WBP znajdują się trzy zeszyty „Motyla”, kompletne, w dobrym stanie.

W Królestwie Polskim do roku 1863 nie notujemy żadnego ważniejszego periodyku, w ścisłym tego słowa znaczeniu. Wychodzą tylko „pisma zbiorowe”, które spełniają rolę czasopisma, unikając jednak ostrej cenzury obowiązującej prasę. Są to kryptoperiodyki. Przez szereg lat, w trzech seriach, Seweryna

⁴⁵ jw. s. 140.

⁴⁶ jw. s.140.

⁴⁷ jw. s. 140.

⁴⁸ jw. s. 142.

⁴⁹ jw. s. 155.

⁵⁰ „Motyl” (1843) z. 1, s. I.

z Żochowskich Pruszkowa wydaje „Rozrywki dla młodocianego wieku”. W WBP znajduje się pierwsza seria w pięciu tomach „obejmująca powieści, podróże, literaturę i różnorodność” – wychodziła w latach 1956-57. Tom pierwszy otwiera przedmowa skierowana do rodziców i nauczycieli, w której autorka wyjaśnia, co skłoniło ją do wydania dzieła, zapewnia, iż jest ono właściwe dla „młodocianego wieku”. W zawartości zbioru przeważa beletrystyka, często pióra samej redaktorki, dużo miejsca zajmują wiersze znanych autorów: Żmichowskiej, Lenartowicza, Deotymy, Jachowicza⁵¹. W każdym tomie znajdują się powieści, życiorysy, wykłady na temat literatury polskiej, poezje, a także różnorodności. W tomie pierwszym znajdziemy również *Rysy obyczajów i wspomnienia historyczne* i *Obrazy z rzeczywistości*. Z ciekawszych życiorysów można wymienić składający się z dwóch części (część I w tomie pierwszym, część II w tomie drugim) życiorys Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, Xawery Garbińskiej, Karoliny Skibickiej. W 12 częściach poświęconych literaturze polskiej znajdują się wykłady na temat polskiej literatury ludowej i narodów pokrewnych (Litwini, Serbowie) napisane w sposób atrakcyjny i wyczerpujący.

XIX – wieczna literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży w zbiorach
Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego
- tematyka historyczna i geograficzna

Historia powszechna i dzieje ojczyste

Początkowo popularyzacja przeszłości, tzw. dziejów ojczystych, miała bezwzględną przewagę nad upowszechnianiem wiedzy przyrodniczej. Wpływało to z patriotycznego posłannictwa oświaty w okresie porozbiorowym, z manifestowanego działalnością warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Gwałtowne przemiany doby napoleońskiej zwróciły uwagę pisarzy na rolę jednostki w historii oraz znaczenie kultury narodowej, pozwalającej zachować tożsamość narodu w różnych okresach dziejowych, pomyślnych i niepomyślnych. Dlatego powstałe z inicjatywy Towarzystwa *Śpiewy historyczne* Niemcewicza (1816) prezentowały sylwetki wybitnych władców i wodzów dawnej Rzeczypospolitej w najbardziej dramatycznych i patetycznych momentach historii. W *Przedmowie* autor nadmienia, iż będzie „(...) szczęśliwy, jeśli nucone przez młodzież, powtarzane dzieciom przez dobre matki i Polki, potrafią przenieść w dalsze pokolenia tę miłość do kraju, to męstwo, przez które Polak sływał niegdyś i dobił się dzisiaj utraconej ojczyzny i sławy (...)”⁵². Ponieważ poszczególne utwory zawierają w sobie jedynie epizody z życia bohaterów i eliptyczną charakterystykę ich czynów, autor wzbogacił zbiór o „przydatki” – obszernie komentarze, obejmujące zdarzenia nie

⁵¹ I. Kaniowska-Lewańska, jw. s. 156.

uwzględnione przez treść „śpiewów”. Dopiero w tej postaci dzieło Niemcewicza mogło pełnić funkcję narodowego eposu i podręcznika⁵².

Śpiewy Niemcewicza wywarły duży wpływ na rozwój liryki patriotycznej dla dzieci, ale jako cykl utworów powiązanych jednoznacznie intencją edukacyjną, doczekały się tylko jednej znakomitej repliki w postaci *Śpiewnika historycznego* Marii Konopnickiej, który wydała we Lwowie pod pseudonimem Jan Sawa w 1905 roku.

Po pierwszych próbach dziejopisarstwa oświeceniowego, służącego patriotycznej edukacji szlachty, w początku wieku XIX pojawiają się monografie historii ojczystej przeznaczone dla ludu oraz dzieci. Z kręgu Puław wywodzi się inicjatywa zaszczepienia świadomości narodowej wśród chłopów. Chodzi o *Pielgrzyma z Dobromiłu* Izabeli Czartoryskiej, książkę z roku 1818, pisaną „jedynie dla wieśniaków”, która ma walor opracowania syntetycznego. Dzieje ojczyste, przekazywane dzieciom chłopskim przez pielgrzymującego szlachcica Jana Chwaliboga, byłego żołnierza napoleońskiego, są w niej przeplatane wykładami i instrukcjami weterana dotyczącymi praktycznych stron życia na wsi. Po codziennej nauce, obejmującej kolejne okresy dziejów Polski (od czasów piastowskich do saskich), Pielgrzym zabiera swych małych uczniów na wspólną przechadzkę po wsi i wpaja w nich różne umiejętności i cnoty: rozpoznawanie i zbieranie ziół, zasady higieny, pożytek opieki nad starcami i in.. Jednak to nie dzieci są faktycznym adresatem tych wykładów, lecz wieśniacy, którzy ukryci za plecami swych pociech, przeobrażają się w gorliwych uczestników pedagogicznego eksperymentu⁵⁴.

Na pierwszą popularyzację dziejów ojczystych skierowaną właśnie do dzieci trzeba było poczekać do czasu, gdy pod wpływem *Pielgrzyma* młody historyk Joachim Lelewel postanowił napisać dzieło podobne, nie mogąc wcześniej nakłonić do tego przedsięwzięcia Hoffmanowej⁵⁵. Napisane przez niego *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane* (1837) były dedykowane synom brata i wydawane później jako te: „(...) które stryj synowcom opowiedział”. Narracja „stryja” jest utrzymana w tonie gawędy i potencjalni czytelnicy mogą się czuć wobec niego jako „słuchacze”. Lelewel mówiąc do dzieci przybiera rolę autorytetu.

W przeciągu całego wieku XIX najbardziej popularną formą przekazu dziejów dla „maluczkich” była gawęda i styl narracji ustnej. Personą szczególnie predystynowaną do przekazywania dziejów narodu był starzec - często dziadunio, wiarus napoleoński (*Pielgrzym* Czartoryskiej, *Wieczory pod lipą* Lucjana Siemieńskiego (1845), ale także babunia (*Książka Zosi* Zofii Bukowieckiej (pocz. XX wieku).

Posłużenie się prozą, gawędą dawało większą swobodę w prezentacji faktów, czyniło opis bardziej wiarygodnym. Mnożą się więc monografie popularne,

⁵² Julian Ursyn Niemcewicz. *Śpiewy historyczne*. Warszawa 1816 s. 11–12, podaję za: R. Waksmund, jw. s. 75.

⁵³ R. Waksmund, jw. s. 75.

⁵⁴ jw. s. 77.

⁵⁵ jw. s. 77.

a oprócz tego różnego typu antologie małych form literackich i paraliterackich, pełniące funkcję ilustracyjną: „powiastki historyczne”, „obrazki dziejowe”, „zbiory portretów sławnych ludzi” itp. Troszczą się o układ chronologiczny autorzy wyborów nie zawsze dbają o ważkość tematyki, jej walory edukacyjne i obok legend i podań umieszczają anegdoty historyczne, opisy batalistyczne, sentencje⁵⁶.

Z czasem przekonano się, że nauka historii w gotowej formule podręcznikowej jest mało komunikatywna i nużąca, podczas gdy podana w formie anegdoty czy ballady jest bardziej przystępna. Miały one pełnić funkcję ilustratorską w stosunku do faktów historycznych, uznanych za godne poznania. Model beletrystyczny prowadził w stronę opowiadania nie krępowanego danymi źródłowymi, pozwalał przeplatać fakty historyczne z fikcyjnymi bez naruszania prawdy dziejowej. W miarę rozwoju „obrazki dziejowe” zaczęły coraz bardziej upodabniać się do beletrystyki historycznej, w której oprócz mniej czy bardziej malowniczej scenarii równorzędą, jeśli nie większą rolę odgrywała przygoda czy intryga⁵⁷.

Tematyka historyczna w księgozbiorze Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie jest reprezentowana w wielu dziełach. Najstarszą z książek, w których się ona znajduje są *Przykłady szlachetnych i podłych charakterów z dziejów rzymskich wyjęte z uwagami moralnemi* (Wrocław 1810). „To dziełko napisane jest szczególnie dla pożytku wzrastającej części ludzkości. W *Przykładach Różnego Umysłu* znajdzie przyjemną rozrywkę, bo powieści historyczne najlepiej zabawić mogą młodzież. W *Uwagach Moralnych* zastanie mocne pobudki zachęcające z przykładu chwalebego do cnoty – z naganego zaś czyniące wstręt do występku. Niech jej służy ta mała ofiara za przyjacielskie przestrogi⁵⁸ – słowa te znajdujące się we wstępie najlepiej charakteryzują całe wydawnictwo. Są tu przedstawieni Rzymianie, którzy zasłynęli bądź szlachetnością, bądź podłością; Numa Pompiliusz słynął umysłu spokojnością, Fabrycjusz – szlachetnością, Appiusz – niesprawiedliwością, Postumiusz – podłością itd. Po zaprezentowaniu każdego „charakteru”, umieszczone są *Uwagi Moralne*, które „pobudzają albo do naśladowania cnotliwych – albo do strzeżenia się występnych czynów⁵⁹”. Podobny układ ma kolejna pozycja pt. *Dziejopis dla młodzieży, czyli wybór czynów znakomitych*, z tą różnicą, że tutaj znajdujemy jedynie postacie godne naśladowania. Jest to dzieło przełożone z języka francuskiego, wydane w 1814 roku we Wrocławiu, dwujęzyczne, opatrzone „notami geograficznymi” i „notami biograficznymi i chronologicznymi”. Jak wynika ze wstępu nie ma w tym dziele „ciągłej historii”, a jedynie „czyny pojedyncze”, które zdaniem autora bardziej się pod-

⁵⁶ jw. s. 82.

⁵⁷ jw. s. 85.

⁵⁸ *Przykłady szlachetnych i podłych charakterów z Dziejów Rzymskich wyjęte, z uwagami moralnemi*. Wrocław 1810, s. VII-VIII.

⁵⁹ jw. s. IV.

bają młodzieży niż wykład historyczny⁶⁰. Znajdziemy tu historie z życia starożytnych mężów takich jak: wódz ateński – Ifikrat, Papyrius – senator rzymski, z życia królów np. Edwarda III- króla angielskiego, świętych – Wincentego a Paulo, i wielu innych. Następną książką jest *Pielgrzym w Dobromilu, czyli nauki wiejskie z dodatkiem powieści i 40 obrazkami*, wydany w Warszawie w 1819 roku, napisany przez Izabelę Czartoryską. „Dla użytku młodzi” - co zaznaczone jest w tytule, napisana została *Historia bogów, półbogów i bohaterów, czczonych od Rzymian i Greków* (Warszawa 1822), przetłumaczona z języka francuskiego przez Michała Podczaszyńskiego. Jak wskazuje tytuł, jest to mitologia dla młodzieży: historia bogów, muz, półbożków, dokładny opis zodiaku. Umieszczony na końcu skrowidz bardzo ułatwia korzystanie. Kolejną pozycją, którą należy zaliczyć do literatury popularnonaukowej dla dzieci są *Powieści dla dzieci na tle miejscowych zdarzeń osnute*, wydane w Lublinie w 1854 roku, a których autorką jest Zofia Ścisłowska. Znajduje się tu sześć rozdziałów. Pierwszy z nich zatytułowany *Pawełek z Przedmieścia* przedstawia historię tytułowego Pawełka mieszkającego w Lublinie, który z biednego chłopca, dzięki ciężkiej pracy został generałem. Następne – to opowieść o dziadku spod kościoła ojców Bernardynów, historia Joasi z ówczesnej wsi Tatory, Klimcia z Zemborzyc, a także opowiadanie o Pani Walewskiej, którą wszyscy znali w Lublinie. Rozdział VI zatytułowany *Przechadzka po mieście*, to relacja z wycieczki do Lublina. Dwaj chłopcy – Staś i Oleś, razem ze swoim nauczycielem przyjeżdżają do Lublina i ten podczas spaceru po mieście opowiada im o historii Lublina, wyjaśnia skąd się wzięła nazwa miasta, prowadzi do najważniejszych świątyń. Kolejne dwa dni to również spacer po Lublinie: chłopcy zwiedzają kolejne kościoły, oglądają pałace i Zamek Lubelski. W wyżej opisane historii, ciekawy jest fakt, iż przy każdej sposobności, nauczyciel udziela chłopcom różnego rodzaju rad i pouczeń – wycieczka ma więc przede wszystkim cel dydaktyczny.

Z lat 50-tych XIX wieku pochodzi bardzo ciekawa praca Józefy Śmigielskiej i Aleksandry z Chomętowskich Borkowskiej pt. *Obrazki z życia świętobliwych i bogobojnych Polaków i Polek*. Podzielona jest ona na dwie części: pierwsza zatytułowana *Święci i błogosławieni* zawiera „obrazki z życia” tak ważnych postaci jak: Wojciech Arcybiskup Gnieźnieński, Stanisław ze Szczepanowa, Biskup Krakowski; Jan z Dukli; Kazimierz Jagiellończyk – król Polski; Stanisław Kostka i innych. Część druga nosi tytuł *Bogobojni* i w niej znajdują się żywoty m.in.: Jana Długosza, Katarzyny Jagiellonki, Agnieszki Wężykówny, Piotra Skargi.

Znajomość faktów historycznych, dat i wybitnych postaci wyniesioną z podręczników utrwały też zabawy historyczne. Szczególne uznanie zyskał sobie u dzieci Assarmon Klementyna z Tańskich Hoffmanowej, którego przeznaczenie tak określiła w przedmowie sama autorka⁶¹: „W czasie długich wieczorów (...) dobrze

⁶⁰ *Dziejopis dla młodzieży, czyli wybór czynów znakomitych, czerpanych z Historii Dawnej i Teraźniejszej, zdolnych ozdobić rozum Młodzieży, ukształcić serce, wpoić dobre prawidła, szlachetne uczucia i miłość cnoty*. Wrocław 1814 s.V

⁶¹ I. Piróg, jw. s. 88.

zatem zająć się nie męczącym przedmiotem, który by bawiąc nauczał, a przynajmniej rzeczy już wiadome przypominał. W tym celu ułożona dla was została w kształcie gry już znanej, ta historyczna z dziejów ojczystych zabawka...⁶².

W 1866 roku w Warszawie wydano trzytomowe dzieło pt. *Historia Powszechna dla płci żeńskiej. Dzieło pośmiertne Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, uzupełnione i doprowadzone do dzisiejszych czasów przez ****. Kolejne tomy noszą następujące tytuły: *Dzieje Starożytne, Dzieje Średniowieczne, Dzieje Nowożytne*.

Zbeletryzowaną historię kampanii napoleońskiej przedstawia natomiast książka *Boje polskie i przygody żołnierskie* (Poznań 1871), napisana przez K. S. Bodzantowicza.

Kolejną pracą o tematyce historycznej przeznaczoną dla dzieci jest *Historia Polski dla dzieci opowiedziana w 35 lekcjach przez E. Leja*, wydana w Warszawie w 1885 roku. We wstępie autor wyjaśnia co, rozumie pod hasłem historia; jest to lekcja pierwsza. Następne trzy lekcje dotyczą historii Polski za czasów Lecha I, Lecha II, Popiela I, Popiela II i Piasta. Lekcje od V do XVIII opowiadają o czasach od Ziemowita do panowania Jadwigi, królowej Polski – jest to Epoka I. Kolejna – Epoka II, lekcje od XIX do XXV to dzieje Polski od Władysława Jagiełły do Zygmunta Augusta. Ostatni rozdział – Epoka III obejmuje historię kraju od Henryka Walezjusza do czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Są to lekcje od XXVI do XXXV. Każda lekcja poświęcona jest kolejnemu władcy; okres jego panowania omówiony jest w formie krótkiego wykładu, po którym autor zamieszcza kilka pytań z odpowiedziami, dotyczących prezentowanych wydarzeń.

„Dla ludu polskiego i doroślejszej młodzieży” napisana została powieść historyczna pt. *Bojomir, czyli zaprowadzenie chrześcijaństwa w Łużycach*; jej autorem jest J. Chociszewski.

Z lat 90-tych XIX wieku pochodzi kilka książek o tematyce historycznej przeznaczonych dla dzieci i młodzieży. Są to między innymi *Legendy, czyli cudowne powieści z dawnych czasów*, wydane w dwóch tomach w Warszawie w 1898 roku. W części pierwszej znajdują się podania, legendy różnych autorów np. Teofila Lenartowicza, Grzesia z Mogiły, Władysława Syrokomli; w części drugiej natomiast zebrane zostały również tego rodzaju historie, różnica pomiędzy dwoma tomami polega na tym, iż tutaj są to opowieści anonimowe. Rok później, we Lwowie, w serii *Biblioteka dla młodzieży. Tomik XXXVIII*, wydanych zostało *Dwanaście legend i podań spod Krakowa*, „opowiedzianych” przez Seweryna Udziela, „z 8 obrazkami L. Winterowskiego” – m.in.: *Olbrzymi* (o powstaniu rzeki Raba), *Klasztor szczyrzycki*, *Kamień świętego Stanisława*, *Kijaki* (o rzeźnikach ze wsi Piaski Wielkie), *Uroczystość podziemna w kopalniach Wielickich*.

W zbiorach biblioteki znajdują się także *Legendy, powiastki i pieśni* Józefa Grajnera – niewielka książeczka zawierająca tytułowe legendy, powiastki, pieśni

⁶² K. Hoffmanowa. *Assarmont*. Wilno 1861 s. 3.

opowiedziane wierszem np. *Bór, Osiczyna i Leszczyna, Sosna, Śpiew prządki*.

W zbiorach WBP znajduje się również kilka opowieści biograficznych przeznaczonych dla młodzieży. Najstarszą jest *Historia o siedmiu mędrkach, czyli: Dioklecjan, syn cesarza wschodniego* (Nowy Sącz 1886). Rozpoczyna się od opisu śmierci matki Dioklecjana. Po jej śmierci cesarz powierzył wychowanie syna siedmiu mędrcom: Bancyllasowi, Leutulusowi, Kato, Malchiorachowi, Jozefusowi, Kleofasowi i Joachimowi. Gdy macocha oskarżyła Dioklecjana o gwałt, cesarz skazał go na śmierć. Dalszy ciąg historii to siedem dni oczekiwania na śmierć. Każdego dnia cesarzowa opowiada przypowieść, żeby pognać Dioklecjana, a kolejny mędrzec opowiada przypowieść w jego obronie. Na koniec występuje sam Dioklecjan z mową na dworze cesarza, zostaje uniewinniony, a cesarzowa zostaje skazana na klasztorne więzienie.

Z końca lat 90-tych XIX wieku pochodzi życiorys Mikołaja Reja, napisany specjalnie dla młodzieży przez A.M. (*Mikołaj Rej z Nagłowic – Warszawa 1899*), a także *Zawisza Czarny. Rycerz nad rycerzami* (Łódź 1900) napisany przez Józefa Grajnera.

Geografia

W bezpośrednim związku z edukacją patriotyczną pozostawały obrazy rodzimej przestrzeni, opisy ojczystych krajobrazów, zwłaszcza miejsc upamiętnionych śladami historii. Nurt ten zapoczątkowała Hoffmanowa, zamieszczając w redagowanym przez siebie periodyku „Rozrywki dla Dzieci” (1824-1828) cykl artykułów krajoznawczych pt. *Opis pierwszej (drugiej, trzeciej... itd.) w naszym kraju przejażdżki Anielce Ł. Przypisany*. Trasa wędrowki biegnie traktem „wspomnień narodowych”. Materiał jest tak duży, że wypełnia całkowicie numery XLV – XLVIII. Tematyka krajoznawcza stanie się odąd stałym komponentem periodyków dla dzieci, w mniejszym natomiast stopniu rodzajem publikacji autonomicznej⁶³. Z nielicznych pozycji książkowych warto wymienić Zofii Węgierskiej *Podróż po najciekawszych okolicach ziemi naszej* (1853), Marii Steczkowskiej *Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin* (1858), czy Zofii Ścisłowskiej *Wspomnienia z przejażdżki po kraju* (1857). Właśnie ta ostatnia pozycja znajduje się w zbiorach WBP. Tom pierwszy zatytułowany *Wyjazd z Lublina na Podlasie* to opis podróży autorki, która wyjechała z Lublina do Sokołowa na Podlasiu 1 września 1854 roku. Ścisłowska po kolei opisuje miejscowości przez które przejeżdża, opisuje je dokładnie i szczegółowo, nawiązuje do ich historii, zwyczajów panujących wśród mieszkańców itp.. Na trasie jej podróży znajdują się m. in.: Lubartów, Kock, Syrokomla, Łuków, Siedlce i na koniec Sokołów. W drugim tomie, w jego części pierwszej pt. *Moje strony, moi ludzie*, autorka opisuje krótko podróż z Sokołowa do Lublina, a następnie kilka bliskich sobie miejsc w Lublinie. W dalszej kolejności przedstawia okolice Lublina: Piaski, Borów, Fajslawice, Radecznicę, Krasny-

⁶³ R. Waksmund, jw s. 37-38.

staw, Parczew, Białą Podlaską, Międzyrzec. Część druga zatytułowana *Jeszcze Podlasie* to „monografia” miasteczka Sterdyń, ale nie tylko. Przy okazji pobytu w pałacu tutejszej „dziedziczki”, autorka ogląda galerię obrazów rodziny Ossolińskich, „naddziadów dziedziczki”, po czym przedstawia dokładną historię tego rodu.

Krótką nauka o Ziemi i Świecie z objaśnieniami najważniejszych zjawisk napowietrznych: w 31 rozdziałach Władysława Anczyca - jej autor wyjaśnia wiele zjawisk przyrodniczych w sposób zrozumiały i przystępny dla młodego czytelnika. Opowiadając o Ziemi, wyjaśnia m.in. pojęcie kulistości Ziemi, jej ruch dookoła Słońca i dokoła własnej osi, zmiany pór roku na kuli ziemskiej, długości dnia i nocy. W następnych rozdziałach omawia autor Słońce, Księżyc, Zaćmienia słońca i księżyca, Gwiazdy. W rozdziale o gwiazdach, opisuje planety układu słonecznego, zgodnie z ówczesną wiedzą wymienia: Wenus, Merkurego, Marsa, Jowisza, Saturna, Uran, Neptuna. Ostatni rozdział mówiący o astronomii to wyjaśnienie tego, co to jest droga mleczna, spadające gwiazdy. Rozdział 7 zatytułowany *Podział czasu*, to jak wskazuje sam tytuł przedstawienie czasu, podział na sekundy, minuty, godziny, dni, miesiące, lata. Wspomina także autor o sposobach mierzenia czasu w dawnych czasach: omawia zegar słoneczny i klepsydrę; następnie opisuje kalendarze, w których umieszcza się daty różnego rodzaju świąt, podaje te daty. Następne rozdziały to wyjaśnianie czym jest światło, tęcza, powietrze, chmury, deszcz, itp. Ostatnie trzy rozdziały poświęcone są w kolejności: roślinom, zwierzętom i człowiekowi. W zakończeniu autor pisze: „Niechże więc praca ta będzie jakoby abecadłem, służącym do nauczenia się czytać w większych, dokładniejszych i lepszych książkach”⁶⁴. Warto przypomnieć, iż wiadomości przedstawione w tej pracy były konsultowane i sprawdzane przez ówczesnych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego (prof. Dr Fr. Karliński – Dyrektor Obserwatorium Krakowskiego, dr A. Rehmann – Docent Botaniki w Uniwersytecie Krakowskim, dr Nowicki – Profesor Zoologii w Uniwersytecie Jagiellońskim, Kuczyński – Profesor Fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim)⁶⁵.

Znajdująca się w księgozbiornie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, XIX – wieczna literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży stanowi bardzo interesujący element zbiorów Biblioteki. Tematyka reprezentowana przez te wydawnictwa stanowi odbicie charakteru dzieł literackich tego okresu polecanych jako lektury dla ówczesnego młodego czytelnika. Znajdujemy więc literaturę o tematyce historycznej, geograficznej, mamy przykłady różnego rodzaju wydawnictw ogólnych, a także bogaty wybór periodyków dla dzieci. Nie ma jednak literatury z takich dziedzin nauki jak np. matematyka, wiedza przyrodnicza, technika.

Większość pozycji zachowanych jest w dobrym stanie, w pojedynczych egzemplarzach brak karty tytułowej, można więc opracować przedstawioną wyżej literaturę pod kątem jej autorów bądź wydawców, co niewątpliwie stanowiłoby znaczące uzupełnienie mojej pracy.

⁶⁴ *Krótką nauka o Ziemi i Świecie z objaśnieniami najważniejszych zjawisk napowietrznych przez Wł. L. Anczyca*, Kraków 1869 s. 249-250.

⁶⁵ jw. s. 5 nlb.

BIBLIOGRAFIA

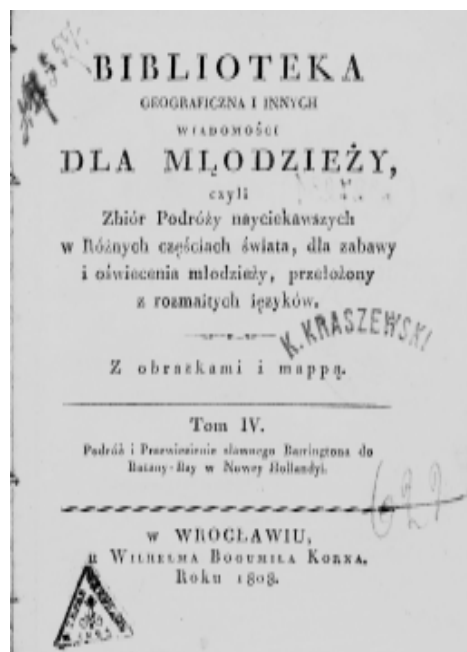
- Dąbkowska M. *Gawęda popularnonaukowa Jana Żabińskiego* W: *Studia z historii literatury dla dzieci i młodzieży*. Red. W. Grodzieńska. Warszawa 1971
- Dunin J. *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci. Z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*. Wrocław 1991
- Frycie S. Ziółkowska-Sobcka M. *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*. Piotrków Trybunalski 1999
- Kaniowska-Lewańska I. *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864*. Warszawa 1973
- Kątny M. *Literatura popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1998
- Kuliczowska K. *Dawne i współczesne problemy prozy dla dzieci*. Warszawa 1972
- Łapeta-Golachowska B. *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży do roku 1918*. W: *Książka dla dziecka wczoraj, dziś, jutro*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz i I. Socha. Katowice 1998 s. 126-147
- Papuzińska J. *Literatura popularnonaukowa*. W: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*. Red. A. Przecławska. Warszawa 1978
- Piróg I. *Książka popularnonaukowa dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w latach 1830 – 1863*. „Studia o Książce” 1983 (T. 13) s. 77-110
- Sewerski M. *Spoleczna rola literatury popularnonaukowej*. Wrocław 1968
- Twarogowski T. *Pro domo su – czyli kilka uwag o literaturze popularnonaukowej dla dzieci i młodzieży*. „Nowe Książki” 1974 nr 13 s. 7
- Waksund R. *Literatura pokoju dzieciennego*. Warszawa 1986

WYKAZ WYKORZYSTANYCH MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

1. A. M. *Mikołaj Rej z Nagłowic. Życiorys dla młodzieży*. Warszawa 1899
2. Anczyc Wł. L. *Krótką nauką o Ziemi i świecie z objaśnieniami najważniejszych zjawisk napowietrznych. Wiadomości popularne z nauk przyrodniczych*. Kraków 1869
3. *Biblioteka geograficzna i innych wiadomości dla młodzieży, czyli zbiór podróży najciekawszych w różnych częściach świata, dla zabawy i oświecenia młodzieży, przełożony z rozmaitych języków, z obrazkami i mapą*. Wrocław 1808 T. IV, VII
4. Bodzantowicz K. S. *Boje polskie i przygody żołnierskie*. Poznań 1871
5. Campe J. H. *Biblioteczka Młodziańska*. Wrocław 1809 T. II
6. Chociszewski J. *Bojomir, czyli zaprowadzenie chrześcijaństwa w Łużycach. Powieść dla ludu polskiego i doroślejszej młodzieży*. Poznań 1888

7. [Czartoryska Izabela]. *Pielgrzym w Dobromilu, czyli nauki wiejskie z dodatkiem powieści i 40 obrazkami*. Warszawa 1819
8. *Dziejopis dla młodzieży, czyli zbiór czynów znakomitych czerpanych z historii dawnej i terażniejszej, zdolnych ozdobić rozum młodzieży, ukształcić serce, wpoić dobre prawidła, szlachetne uczucia i miłość cnoty*. Wrocław 1814
9. Hoffmanowa Klementyna. *Dzieła*. Wyd. nowe z dodaniem życiorysu i objaśnień. Red. Narcyza Żmichowska. Warszawa 1875, T. I, III – VIII
10. Grajner Józef. *Legendy, powiastki i pieśni*. Warszawa 1893
11. Grajner Józef. *Zawisza Czarny - rycerz nad rycerzami*. Łódź 1900
12. *Historia [o] siedmiu mędracach, czyli Dioklecjan syn cesarza wschodniego*. Nowy Sącz 1886
13. Gralewski Mateusz. *Kolęda dla dzieci polskich. Zebrana u piśmiennych ludzi*. Warszawa 1863
14. [Hoffmanowa Klementyna]. *Assarmon. Zabawa historyczna*. Wilno 1861
15. Hoffmanowa Klementyna. *Historia powszechna dla płci żeńskiej. Dzieło pośmiertne, uzupełnione i doprowadzone do dzisiejszych czasów przez ****. Warszawa 1866 T. I-III
16. [Hoffmanowa Klementyna]. *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki*. Warszawa 1819
17. Hoffmanowa Klementyna. *Wybór pism*. Wrocław 1833 T. I, III-VII, IX
18. J. – Fr: Le – Pitre. *Historia bogów, półbogów i bohaterów, czczonych od Rzymian i Greków*. Tł. Michał Podczaszyński. Warszawa 1822
19. *Legendy, czyli cudowne powieści z dawnych czasów. Dla młodzieży*. Cz. I, II, Warszawa 1898
20. Leja E. *Historia Polski dla dzieci opowiedziana w 35 lekcjach*. Warszawa 1885
21. Łapczyński Kazimierz. *Wiązanie Józia*. Warszawa 1865
22. *Magazyn zabaw moralnych, czyli historia ciekawych wydarzeń – przypowieści i uwag religijnych*. Wilno 1812
23. *Małe muzeum dla pilnych dzieci, czyli wiadomości początkowe wszystkich umiejętności*. Warszawa 1830
24. Mantegazza Paweł. *Głowa. Książka dla młodzieży*. Tł. Maria z Siemiradzkich Obrąpalska. Warszawa 1891
25. „Motyl dla młodzieży” Z. 1-3 (1843)
26. Pruszkowa z Żochowskich Seweryna, *Rozrywki dla młodocianego wieku. Dzieło zbiorowe w tomach pięciu obejmujące powieści, podróże, literaturę i rozmaitości*. Warszawa 1856/7, T. I-V
27. *Przykłady szlachetnych i podłych charakterów z dziejów rzymskich wyjęte z uwagami moralnymi*. Wrocław 1810
28. [Hoffmanowa Klementyna]. „Rozrywki dla dzieci, przez autorkę Pamiętki po dobrej matce” (1858) T. II - V
29. Sandomierzanka [Biernacka Konstancja]. *Opis stu nagród pięcioletniego Pawlunia ofiarowane ku zabawie jego rówieśnikom*. Warszawa 1829

30. Sierociński T. *Pamiętka po dobrym ojcu*. Warszawa 1838
31. *Szlachetna zabawa. Oryginalne powiastki, opowiadania i komedyjki dla dzieci*. Warszawa 1880
32. Ścisłowska Zofia. *Powieści dla dzieci na tle miejscowych zdarzeń osnute*. Lublin 1854
33. Ścisłowska Zofia. *Wspomnienia z przejażdżki po kraju napisane dla młodych czytelników*. Warszawa 1857 T. I, II
34. Śmigielska Józefa, Borkowska z Chomętowskich Aleksandra. *Obrazki z życia świątobliwych i bogobojnych Polaków i Polek*. Warszawa 1859
35. Tasty Amable. *Wychowanie macierzyńskie, czyli podręczna biblioteczka naukowa dla dzieci płci obojej od lat 6 do 12*. Warszawa 1847
36. Udziela Seweryn. *Dwanaście legend i podań spod Krakowa z 8 obrazkami L. Winterowskiego*. Lwów 1899
37. „Ziemomysł. Pismo czasowe dla dzieci” T. I, IV (1830)
38. *Źródła, czyli rady dla młodzieńca jak ma kształcić swój umysł przez o. Gratry Oratorianina*, Warszawa 1866

Ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego

